

Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhîh ve Okur Yönü

Fatma Esmenur Koç | 0000-0002-1155-192X | kocfatmaesmanur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilim Tarihi,
İstanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Emine Esranur Koç | 0000-0002-0236-3978 | kocemineesranur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilim Tarihi,
İstanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Öz

Alimlerin okuma, tashih ve tahşiye pratiklerine yönelik çalışmalar ilmi kimliklerinin incelenmesinde tamamlayıcı bir rol üstlenir. Bir alimin kitaplarına düştüğü notlar, okur olarak kitapla kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Alimlerin yaptıkları tashih ve mukabele gibi faaliyetlerle ilgili bilgilerin derlenmesi aynı zamanda biyografilerine katkıda bulunabilir. Bu çalışmada 18. yüzyıl çok yönlü Osmanlı alimlerinden olan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) yazma eserlere düştüğü notların incelenmesiyle hem onun hem de 18. yüzyıl çok yönlü aliminin nasıl bir okur olduğuna dair bir izlenim sunulacaktır. Ayrıca, çalışmada metodoloji itibarıyla yazma eserlerdeki kayıtların önemi vurgulanacaktır. Trabzonî'nin Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik, hâfız-ı kütüblük yaptığı ve vefatından önce kitaplarını Süleymaniye Camii kütüphanesine vakfettiği bilinmektedir. İstinsah veya mukabelesini yaptığı pek çok kitap Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur. Çalışma, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphane koleksiyonlarında Trabzonî ile ilişkili olduğu tespit edilen eserlerle sınırlandırılmıştır. Yazma eser katalogları, yazma eserlerdeki kayıt ve derkenar notlarındaki bilgilerden faydalanılarak Trabzonî'nin okuduğu eserler tespit edilmiş ve çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu eserlerdeki kayıtlar ve derkenar notları okunmuş ve araştırmanın amacına uygun olanlar tasnif edilip yorumlanmıştır. Bu analiz sayesinde, Trabzonî'nin ilmi eser mukabelesine verdiği önem ve metinlerin en sahih nüshasını elde etme arayışındaki azmi ortaya konulmuştur. Elindeki nüshaya yaptığı müdahaleler bağlamında Trabzonî'nin müellif metnine bağlılığı ve müstensih metninin özgünlüğünü koruma hassasiyeti gösterilmiştir. Trabzonî'nin bir alim olarak kendi görüşlerini, müellif metnine yaptığı müdahaleleri ve çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri içeren derkenarların incelenmesiyle Trabzonî'nin musahhîh, okur ve muhaşşî yönüne yakından ele alınabilmektedir. Bu çalışma, Trabzonî'nin daha önce hayatı ve eserleri üzerine yapılan araştırmalara ek olarak, özellikle onun okuma faaliyetlerine dair değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilim Tarihi, Trabzonî, Yazma Eserler, Mukabele, Derkenar notları.

Atıf Bilgisi

Koç, Fatma Esmanur – Koç, Emine Esranur. “Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhah ve Okur Yönü”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 29-49.

<https://doi.org/10.33718/tid.1540779>

Geliş Tarihi : 29.08.2024

Kabul Tarihi : 25.10.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhah ve Okur Yönü” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Corrective and Reading Practices of Muhammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts

Fatma Esmanur Koç | 0000-0002-1155-192X | kocfatmaesmanur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Institute of Graduate Studies, History of Science,
Istanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Emine Esranur Koç | 0000-0002-0236-3978 | kocemineesranur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History of
Science, Istanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Abstract

Studies on scholars' reading, proofreading, and tahshiya practices play a complementary role in the examination of their scholarly identities. The notes a scholar makes in his books are important in revealing his relationship with the text as a reader. The compilation of information related to scholars' activities such as proofreading and collator (muqābala) can also contribute to their biographies. In this study, by examining the notes written by Muhammad al-Trabzonī al-Madanī (d. 1200/1786), one of the versatile Ottoman scholars of the 18th century, in various manuscripts, an impression will be presented of both his reading habits and those of other versatile scholars of the 18th century. Furthermore, the methodological importance of the records found in manuscripts will be highlighted. It is known that Trabzonī served as a professor at the Süleymaniye Madrasah and as a librarian (ḥāfīz-i kutūb), and that he donated his books to the library of Süleymaniye Mosque before his death. Many of the books he transcribed or reviewed are found in the Süleymaniye Library. The study is limited to works identified as related to Trabzonī in various library collections, especially in the Süleymaniye Manuscript Library. By utilizing information from manuscript catalogs, records, and marginal notes, the works read by Trabzonī were identified, forming the sample of this study. The relevant records and marginal notes were read, classified, and interpreted according to the purpose of the study. This analysis reveals the importance Trabzonī attached to the comparison of scholarly works and his determination to obtain the most authentic copy of the texts. His interventions in the manuscripts in his possession demonstrate his adherence to the author's original text and his sensitivity to preserving the authenticity of the scribe's copy. By examining the marginal notes that reflect Trabzonī's own scholarly opinions, his interventions in the author's text, and the information he compiled from various sources, Trabzonī's roles as a proofreader, reader, and annotator (muḥaṣhī) have been closely analyzed. This study contributes an evaluation of Trabzonī's reading activities, in addition to the previous research on his life and works.

Keywords

History of Science, Trabzonī, Manuscript, Muqābala, Marginal Notes.

Citation

Koç, Fatma Esmanur – Koç, Emine Esranur. “The Corrective and Reading Practices of Muḥammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts”. *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 29-49.

<https://doi.org/10.33718/tid.1540779>

Date of Submission : 29.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "The Corrective and Reading Practices of Muḥammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bir alimin okuma ve çalışma üslubuna dair analizler, hem alimin ilmi kimliğine dair bilgilerin genişletilmesine hem de biyografisindeki boşlukların doldurulmasına yardımcı olur. Okuduğu eserler üzerine aldığı notlar, yaptığı tashih, mukabele ve istinsah gibi faaliyetler bu amaçla değerlendirilebilir. Alimin okuma ve çalışma üslubuna dair ulaşılan kanaatler, benzer çalışmalarla desteklenerek okuma kültürüne yönelik kapsamlı değerlendirmelerde bulunulabilir. Bu çalışmada Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (ö. 1200/1786)'nin kitaplarına düştüğü notlar çerçevesinde okur yönü incelenecektir.

Bir müderris ve hafız-ı kütüb olan Muhammed et-Trabzonî, 18. yüzyılın velûd ve çok yönlü Osmanlı alimlerindenidir. İlk öğrenimini ailesinden almış; ardından İstanbul, Mısır, Mekke, Medine, Halep, Şam, Kudüs gibi şehirlerde birçok hocadan çeşitli ilimleri tahsil etmiş ve icazetler almıştır.¹ Farklı yerlerdeki ikametleri sırasında istinsah, mukabele, şerh, haşîye faaliyetlerinde bulunmuş, çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Ömrünün son yıllarını geçirdiği İstanbul'da Süleymaniye Medresesinde müderrislik ve hafız-ı kütüblük yapmıştır.² Eserlerinin bir kısmını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışladığı bilinmektedir.

Müstensih ve mütevellî olmasının sağladığı avantajla, onunla ilişkili eserlerdeki metin dışı kayıtların temin imkânı, ayrıca eser yazımı hususundaki çok yönlülüğü, Trabzonî'nin okur yönünün incelenmesine olanak tanımaktadır. Okur ve musahhih yönünün metin dışı kayıtlarla incelenmesi hem onun biyografisine hem de literatürdeki bu eksikliğe bir katkı sunacaktır. Musahhih yönüne yapılan vurgu ve değerlendirmeler, yine 18. yüzyıl çok yönlü aliminin tashih faaliyetlerine dair geniş kapsamlı bir izlenim sunma imkânı sağlamaktadır.

Alimlerin hayatlarına ve ilmi kimliklerine dair bilgiler araştırılırken varsa kendi anlatılarına ek olarak biyografik ve bibliyografik eserler öncelikli olarak incelenir. Bu eserlerden derlenen bilgiler yanında ayrıca icazet belgeleri, meşâyih defterleri gibi metinler de araştırılması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır. Sayılan kaynaklar vasıtasıyla bir alimin doğumu, vefatı, öğrenim hayatı, seyahatleri, vazifeleri ve eserlerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Ayrıca, alimlerin nasıl bir okur olduğuna dair kanaat ve değerlendirmelerde bulunmak için de kullanılabilirler.

Yazma eserlerde bulunan metin dışı kayıtların araştırmacılar için alimlerin okur yönüyle ilgili önemli bilgiler ihtiva ettikleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.³ Yazma eserlerin barındırdığı istinsah, temellük, vakıf, mukabele, tashih, fevâid gibi kayıtlar sayesinde eserin müellifi, sahibi, müstensihî ve okuru hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca, kayıtlardan elde edilen bilgiler, alimlerin biyografilerinde eksik kalan öğelerin ta-

1 İcazetleri için bk. Ebû İshak İsmâüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyîni, *Şerhu Ferâ'idil-Fevâ'id li-Tahkiki Me'âni'l-İsti'ârât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007), 95b-101a.

2 Hayatı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 423-439.

3 Andreas Görke - Konrad, Hirschler, "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources", *Manuscript Notes As a Documentary Sources*, ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler (Beirut: Orient-Institut Beiruts, 2011), 9-20.

mamlanmasında ve hatalı olanların düzeltilmesinde kullanılabilir.⁴

Bir alimin okur yönüne dair araştırmalarda, yukarıda ifade edilen kaynakların yanı sıra okuduğu kitaplar üzerine aldığı notlar incelenmesi gereken metinlerdendir. Yazma eserlerin günümüze sağlam olarak ulaşmasının güçlüğü göz önüne alındığında, okur notları diğer kaynakların yanında sınırlı bir kullanım alanına sahip olsa da doğrudan okurun elinden çıkmış olmaları bakımından çalışma alanının birincil kaynaklarındandır.

Öncelikle Süleymaniye Kütüphanesindekiler olmak üzere çeşitli Koleksiyonlardaki müstensihî, müellifi, mütevellisi Trabzonî olan ya da ona ait kayıt barındıran nüshalar çalışmanın örneklemini oluşturur. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na ait Yazma Eserler Katalog ve Görüntüleme Veritabanı⁵ ve *Fihri'sü'l-mahtutati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fi'l-Mektebeti's-Süleymaniyye*'deki⁶ eser adı, yazar adı, kayıtlar, katkıda bulunanlar bölümleri başta olmak üzere Trabzonî, Medenî, Mehmet Trabzonî ve bağlantılı diğer anahtar kelimelerle tarama yapılmıştır.⁷ Trabzonî'yle ilişkili olduğu tespit edilen eserler temin edildikten sonra nüshalardaki istinsah, mukabele, kıraat, tashih, vakıf gibi kayıtlar okunarak tasnif edilmiştir. Kayıtlardan Trabzonî'nin musahhîh ve okur yönüne dair bilgiler içerenleri derlenmiş ve çalışmanın amacına uygun olarak yorumlanmıştır. Çalışma, yukarıda sayılan kriterlerle Trabzonî ile ilişkili nüshalar ve onun okur ve musahhîh yönüyle ilgili değerlendirme yapmaya imkân tanıyan kayıtlarla sınırlandırılmıştır.

Osmanlı alimi Veliyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) kütüphanesindeki kitaplardaki kenar notlarına yönelik bir çalışmada, alimlere ait kütüphanelerdeki kitapların metin dışı kayıtlarının bu alimlerin okuma, çalışma üsluplarına ve alışkanlıklarına dair izler barındırdığı gösterilmiştir.⁸ *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* adlı kitap haricinde literatürde bir alimin okur yönünün metin dışı kayıtlarla incelenmesine hasredilen kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tarz bir çalışmanın bir alimin okur yönüne dair kanıtlı ve birincil kaynağa dayalı sonuçları itibariyle yeni çalışmalarla tekrar üretilmesi ve desteklenmesi önemlidir.

Araştırmada temin edilen kayıtların incelenmesiyle Trabzonî'nin uzun zaman ve geniş mekâna dağılan en sahih nüshaya ulaşma çabaları "En Sahih Nüshanın Peşinde Bir Alim" başlığı altında incelenecektir. "Tashih Metodu" başlığında onun müellif metninin korunması konusundaki titizliği, elindeki nüshayı tashih ederken izlediği yöntemler sunulacaktır.

4 Yazma eserlerdeki notların bir alimin biyografisine katkısını gösteren çalışmalar için bk. Mustakim Arıncı (ed.) - Mehmet Arıkan (ed.), *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İlem Yayınları, 2021); Mehmet, Kalaycı - Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyoğrafik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 1-90.

5 https://portal.yek.gov.tr/main/login?return_url=https%3A%2F%2Fportal.yek.gov.tr%2Fworks%2Fsearch

6 Mahmud es-Seyyid ve Mahmud Seyitoğlu ed-Dugeym, *Fihri'sü'l-mahtutati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fi'l-Mektebeti's-Süleymaniyye* (İstanbul: MüdiriyyeMektebetü's-Süleymaniyyeli'l-Mahtutat, 2010/1431).

7 Trabzonî'yle ilişkili eserlerin tespiti hususundaki yönlendirmeleri ve bilgi paylaşımları için Doç. Dr. Şenol SAYLAN ve Prof. Dr. Mehmet KALAYCI Hocalarımıza teşekkür ederiz.

8 Bir alimin kütüphanesindeki eserler yazdığı notların farklı disiplinle araştırmacılar tarafından ele alındığı öncül çalışma için bk. Berat Açıl (ed.) *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020).

Müdükkik bir okur oluşunun nüshaların derkenarlarına yazdığı notlara yansımalarının izi “Muhaşşâ Yönü” başlığı altında sürülerek Trabzonî'nin okur yönüne dair elde edilen sonuçlar sunulacaktır. Tüm bu okuma faaliyetlerindeki bilgilere referansla “Kitap Temin Yolları” başlığı altında onun kitap temini süreçlerine dair bilgiler ve çıkarımlar yer alacaktır.

Kitaplarına düştüğü metin dışı kayıtlardan Trabzonî'nin nasıl bir okur olduğuna dair kanaatler ortaya konulabilecektir; bu kanaatler aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı aliminin sahip olduğu kitap okuma kültürüne dair mevcut bilgilerin genişletilmesine katkı sağlayacaktır.

1. En Sahih Nüshanın Peşinde Bir Alim

Trabzonî'nin kitaplarına düştüğü kayıtlardaki ifadelerinden onun hem bir müstensih hem de bir okur olarak en sahih nüshaya ulaşma çabası içerisinde olduğu anlaşılır. Trabzonî'nin bu çabası bazen başka mekanlara bazen de başka zamanlara uzanan yolculuklara dönüşmüştür. Bu yolculukların izlerini elindeki eserlere düştüğü mukabele kayıtlarından sürmek mümkündür.

Müntehab eserlerden oluşan Süleymaniye koleksiyonu 1040 numaralı mecmuanın ikinci metni Ebü'l-Hasen Nûriddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'nin (ö. 1014/1605) *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde* adlı eseridir. Metnin sonunda bulunan mukabele ve istinsah kaydına göre *ez-Zübde*, Trabzonî'nin siparişi üzerine Nureddin b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. 1160 yılı 13 Rebûlevvel (25 Mart 1747) Pazartesi günü istinsahı bitirdiğine dair kayıt düşen müstensihnin kaydının yanına Trabzonî, 24 yıl arayla iki mukabele kaydı yazmıştır. Bunların ilkinde 1165 Ramazan ayının Kadir Gecesi (8 Ağustos 1752) güneşin doğuşu vaktinde Mekke'de bitirdiği mukabelesi hakkında görüş ve beklentisinden bahseder. Buna göre Nureddin b. Abdullah'a çoğalttırdığı metni, bizzat kendisi müstensihnin kullandığı menkulun minh nüshadan mukabele etmiş ancak bu nüshada çokça hata olması sebebiyle elinden geleni yapsa da sonuçtan mutmain olamamıştır. Bu nedenle Allah'tan kendisine tekrar mukabele yapması için sahih bir nüsha nasip etmesini istediğini yazar.⁹

Trabzonî, Mekke'de yaptığı ilk mukabeleden 24 yıl sonra İstanbul'da 1189 yılı Şevval ayının son günlerinde (Aralık 1775) eserin ikinci mukabelesini bitirdiğine dair düştüğü diğer kayıt sayesinde onun başka bir mukabele yapmaya muktedir olduğunu öğreniriz.¹⁰ Trabzonî, yazdığı ikinci mukabele kaydında ne mukabelede kullandığı nüshadan bahsetmiş ne de ilk kayıttaki duasına atıf yapmıştır. Bu nedenle ikinci mukabeleden memnun kalıp kalmadığından emin olunamasa da aradan 24 yıl geçmiş olsa dahi metnin mukabelesini yapması sadece müstensihe sipariş verdiği nüshasını kontrol eden bir müşterinin titizliğinden ibaret olmayıp en sahih nüshaya ulaşma hassasiyetinin ve fikri takibinin somut bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Trabzonî'nin yıllara ve farklı şehirlere yayılan bu takibinin başka örneklerine diğer nüshalardaki kayıtlardan kolayca ulaşılabilir. Süleymaniye koleksiyonu 828 numaralı mecmuanın ilk metni 1154 yılı Rebûlâhîr ayında (Haziran/ Temmuz 1741) istinsahı tamamlanan Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî'nin

9 Ebü'l-Hasen Nûriddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1040/02), 77a.

10 Ali el-Kârî, *ez-Zübde* (Süleymaniye, 1040/02), 77a.

(ö. 1031/1622) *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eseridir. Trabzonî, bu esere yazdığı mukabele kaydında nüshayı İstanbul'da satın alıp mütalaa ettiğini ve mütalaa sırasında pek çok hatası olduğunu gördüğünü ifade eder. Bu kaydın devamında Mısır'a gittiğinde mukabele için nüsha araştırmaya başladığını ve sonunda güçlüklerle bulduğu nüshanın 'Esnâî's-serâya' bölümünden sonrasının eksik olduğunu fark ettiğini anlatır. Bu sebeple nüshayı ancak Gazavât kısmına kadar mukabele edebilmiştir. Bu eserin mukabelesini tamamlamakta kararlı olan Trabzonî, Mekke'de yeni bir nüsha arayışına girer. Nihayetinde bir nüsha bulur ve eserin geriye kalanını mukabele edip eksik yerleri ilk nüshanın hâmişine yazar.¹¹

Trabzonî'nin bu yolculukları nüsha aramak için mi yaptığı yoksa yolculuklarını fırsat bilip nüsha mı aradığı kısmı net değildir. Yolculuklarının tarihi hakkında da bilgi vermemiş olmasına rağmen İstanbul'dan Mısır'a, oradan da Mekke'ye gittiği bilgisi hakkında yapılan biyografik çalışmalarla doğrulanabilmektedir.¹² İstanbul-Kahire-Mekke hattında giriştiği serüven, üçü de ilim merkezi olan bu şehirlerde eksiksiz ve sahih bir nüsha bulmanın zaman zaman oldukça zor olduğunu da göstermektedir.¹³

Yukarıdakiler kadar detaylı olmasa da diğer mukabele kayıtları da onun en sahih nüshaya ulaşma hususundaki çabasını gösteren karîneler bulundurulur. Örneğin Trabzonî, *el-Hizbül-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem* adlı eserin mukabelesini de iki kere yapmıştır.¹⁴ Trabzonî, *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn*,¹⁵ Şerhü's-Şifâ bi-ta'rîfi hukukî'l-Mustafâ¹⁶ ve *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*¹⁷ nüshalarına da müellif hatlı nüshalardan mukabele ettiğine dair kayıtlar yazmıştır. Elindeki metinden şüphesi olduğunda en sahih nüshayı bulana kadar şehir şehir dolaştığı ya da 24 yıl olsa bile beklediği kendi ifadelerinden anlaşılın Trabzonî'nin mukabele için en değer verdiği nüshalar müellif nüshaları olduğu göz önüne alınınca arayışlarının bu kadar uzun sürmesinin nedenin müellif nüshasına ulaşma çabası olabilir.

Trabzonî'nin hem okur hem de müstensih olarak en sahih nüshaya ulaşma çabasının yanı sıra bir metnin farklı versiyonlarından faydalanarak tenkitli nüsha oluşturduğu da ha-

11 Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/01), 169b.

12 Saylan, "et-Trabzonî, 426-427.

13 19. Yüzyıl İslam coğrafyasında nüsha temininin zorluğu ve sahih nüsha temini için alimlerin yaptığı yolculuklar için bk. Ahmed el-Shamsy, *İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entelektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü?*, çev. Ayşe Mutlu Özgür. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 136, 163, 201, 231, 233, 234, 246, 259, 262, 268.

14 "Mukabelesi, Mescidi Nebevî'de 1175 yılının Receb ayının pazar günü duha vaktinde 2 kere tamamlandı." Ali el-Kârî, *el-Hizbül-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/01), 72b.

15 "Muhammed el-Medenî 2 Safer Cuma ikindi sonrası, 1170, İstanbul, müellif nüshasıyla mukabele etti." Kârî, *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 180), 423a.

16 "Sultan Süleyman Han Camiinde tedris ve kiraatıyla birlikte yapımına karar verdiğimiz mukabele ve tashihi müellif nüshası kullanılarak 1193 Receb ayının ilk 10 gününün sonu Cuma gün ortası zevale yakın bitti." Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ bi-ta'rîfi hukukî'l-Mustafâ (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 258), 592a.

17 "Müellif hattından 26 Cemaziye'l-âhir 1187 tarihinde Muhammed el-Medenî tarafından mukabelesi bitti." Takıyyüddin Mehmed el-Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 724), 142b.

rici kayıtlardaki bilgilere dayanılarak söylenebilir. Bu uğraşısını Süleymaniye koleksiyonu 213 numaralı *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* adlı esere düşüğü kayıttan takip etmek mümkündür. Trabzonî, nüshaya insanların *Delâ'ilü'l-hayrât* okuduklarını ve kitabın da yaygın olarak bulunduğunu yazar. Kayda göre Trabzonî, Sehlî¹⁸ olan ve olmayan çokça nüshası bulunan metindeki farklılıkları kendi nüshasında belirtmek istemiştir. Bunun için elindeki nüshaya Sehlî nüshadakileri siyah mürekkep, Sehlî nüshada olmayıp başka nüshada olanları yeşil mürekkep, ziyadeleri de kırmızı mürekkeple yazar. Metindeki fasılları da kırmızı ile yazarak ana metinden ayırmıştır. Metnin okunması için bir nevi kılavuz görevi gören bu açıklamayı metnin başlangıç sayfasına yazar.¹⁹ Böylece metnin farklı versiyonlarını bir arada görüp farklılıkları takip edebileceği bir nüsha elde etmiştir.

Trabzonî'nin mukabele için asıl nüshadan farklı eserler kullandığı da olmuştur. Örneğin Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kaleme aldığı *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* adlı metnin Süleymaniye koleksiyonundaki nüshasının mukabelesini bu esere Ali el-Kârî'nin yazdığı *el-Hirzû's-semîn li'l-Hisnü'l-hasîn* adlı şerhiyle yapmıştır. Mukabele, Mescid-i Nebevî'de 1175 yılı 18 Cemâziyelâhir (14 Ocak 1762) Salı günü tamamlanmıştır.²⁰ Trabzonî, -ileride değinileceği üzere- mukabele yaparken sadece elindeki nüshayı tashih etmekle yetinmeyip müellif hatında da düzeltmeler yapmaktadır.

Trabzonî'nin mukabele için asıl metnin yerine onun şerhini tercih etmesi istinsah için seçtiği menkulün minh nüshalar için de geçerlidir. Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eserin istinsahını yaparken menkulün minh nüsha olarak Zeynüddîn Muhammed Abdürrahûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûridîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî'nin (ö. 1031/1622) bu esere yazdığı *el-Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfîyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* adlı şerh metnini kullanmış aynı zamanda eser üzerine bir başka şerh olan Ebü'l-İrşâd Nûridîn Alî b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Üchûrî el-Mısrî'nin (ö. 1066/1656) *Şerhu'd-Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eseriyle de kıyaslama yapmıştır.²¹ Bu eserin istinsahı 1157 yılı 12 Cemâziyelevvel (23 Haziran 1744) Salı günü Mekke'de bitmiştir. Böylece asıl metnin yerine metnin şerhini tercih etmesi 18 yıl sonra mukabele kaydında tekrar görünür olmuştur. Trabzonî'nin bu seçiminde sağlam nüshaya ulaşma çabası yanında titiz okurluğunun da etkili olduğu görülmektedir. Zira, metnin derkenarlarına her iki eserden ve başka eserlerden notlar almıştır.

18 "Eserin nüshaları arasında bazı farklar görüldüğünden Cezûlî'nin müridi ve halifesi Ebü Abdullah es-Sehlî farklılık gösteren nüshaları düzenleyerek vefatından sekiz yıl önce şeyhine sunmuş, şeyh de bu farklılıkların bir bölümünü *Delâ'il* metnine dahil etmiştir. *Delâ'il*'in bu tür nüshalarına "nüsha-i dâhiliyye-i Sehlîyye", satırların dışına kaydettiği fark ve fazlalıkları ihtiva eden nüshalarına ise "nüsha-i hâriciyye-i Sehlîyye" adı verilmiştir. *Delâ'il*'in Sehlî tertibi olmayan nüshaları da mutemet olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Mutemet olanların satır içine yazılmasına "mu'temede-i dâhiliyye", satır dışına yazılmasına "mu'temede-i hâriciyye" denir. Mutemet olmayanlar ise daima satır dışına yazılır. Bu farklar "sin", "gayın" ve "mim" harfleriyle gösterilir." Süleyman Uludağ, "Delâ'ilü'l-hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113.

19 Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî, *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213), 1b.

20 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/02), 168a.

21 Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a.

2. Trabzonî'nin Tashih Metodu

Trabzonî'nin müellif metnine sadık kalma azmi, onu müellifin yanlışlarını dile getirmekten alıkoymamıştır. İstinsah ve mukabelesini yaptığı metinlerin derkenarında müellifin kelime seçimine²² ve başlık tercihlerine²³ müdahale etmiş, dilbilgisi hatalarını düzeltmiş²⁴ hatta müellifin verdiği bilgileri başka alimlerin eserleriyle karşılaştırarak kontrol etmiştir. Metinde olması gerektiğini düşündüğü kelimeleri derkenarda belirtirken nazik bir üslup kullanan Trabzonî, müellifin hatasını gösterdikten sonra bu tarz hatalar için “zelletü'l-kalem”²⁵ “...veka'a minhû tuğyânü'l-kalem...”²⁶ açıklamalarını sıklıkla kullanarak bunların dalgınlıkla yapılmış hatalar olduklarını vurgular. Yaptığı açıklamalardan sonra bazen fete-debbir,²⁷ fete'emmel²⁸ gibi ifadeler ekler. Her ne kadar bu tarz ifadeler başka müelliflerin de kullandığı ifadeler olsa da Trabzonî'nin elinden geçtiği düşünülen nüshalardaki derkenar notlarının ona ait olup olmadığının belirlenmesinde hat benzerliğiyle birlikte karîne olarak kullanılabilirler.

Trabzonî, müellif metnine dair düzeltmeleri yaparken bazen “Kavluhû el-ma'e hakezâ bi-hattî'l-müellif, savâbuhû bi-l'ma'e fetedebbir”²⁹ şeklinde sadece kendisine göre doğru olması gereken kullanımı belirtmekle yetinmiş bazen de “el-hıtâbu bi-dûni kâfin fi nüsa-hi'l-hısn ve'l-kelime't-tayyib ve fi nüsa-hi'l-ezkâr mâ iste'âzeke bi'l-kâf fete'emmel”³⁰ örneğindeki gibi başka kaynakları iddiasını desteklemek için delil olarak zikretmiştir. Burada Ali el-Kârî'nin ayetler ve sahih hadislerde yer alan duaları derlediği kitabı *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham*'in istinsahını 2 Şaban 1172 (31 Mart 1759) Cumartesi duha vaktinde bitiren Trabzonî, Ali el-Kârî'nin dua metninde geçen “iste'âzeke” ifadesinin yanlış olduğunu aslının muttasıl zamirsiz olması gerektiğini anlatır. Trabzonî'nin yukarıdaki kayıтта adlarını kısaca verdiği eserler; İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hısnü'l-hasîn*'i, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî'nin (ö. 728/1328) *el-Kelimü't-tayyib min ezkârî'n-nebî*'si ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*'ıdır. Aynı nüshada atıf yaptığı başka kaynaklar arasında Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)³¹ ve Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875)³² *el-Câmi'u's-sahîh*'leri Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889)³³ ve Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-

22 “kavluhû mine'l-besmele hâkezâ fi hattî'l-müellif lakinnehû zelletu kalemin ve's-sevâb mine's-sûreti ke-tebehû el-Medenî” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 421b.

23 “hâzihî't-tercemetü leyset fi hattî'l-müellif velakinne lâ büdde minhâ” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 417b.

24 “Kavluhû temmet hâzeke veka'a fi nüshatî'l-müellif bi-sîgati'l-te'nîs fi'l-mevzî'ayni ve kad fehastü 'an te'nîsî'l-havl fi kütübî'l-luga femâ vecedtü te'nîs fe's-sevâb fi'l-'ibâreti hîne izin temme aleyha havlü izâ kulnâ enne ahvâl müennes bi i'tibârî ma'nahî ve hüve seneti fete'emmel fi muharririhî Medenî” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 58b.

25 “kalem sürçmesi” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 337a, 420a.

26 “...kalemin taşkınlığından meydana geldi...” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 412b.

27 “iyice hesap et” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 304a, 349a.

28 “iyice düşün” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 339b, 349b, 391a.

29 “el-ma'e kelimesi müellif hattında bu şekilde yazılmış fakat doğrusu bi-l'ma'e'dir. İyice hesap et.” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 304a.

30 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 210), 13a.

31 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 10b.

32 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 10b.

33 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

Nesâî'nin (ö. 303/915)³⁴ *es-Sünen*'leri, Hatîb et-Tebrîzî'nin (741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i³⁵ ve Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'i³⁶ sayılabilir.

Yukarıda Trabzonî'nin, bir metnin farklı versiyonlarını bir nüshada toplarken renkli mürekkep kullandığına ve her rengin amacını açıklayan kayıt yazdığına değinilmişti. Renkli mürekkep hassasiyeti hem istinsah ettiği nüshalarda hem de mukabelesini yaptığı nüshalarda da görülür. Süleymaniye 180 numaralı Ali el-Kârî'ye ait *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn* metnini, müellif hattıyla mukabele ederken müstensihin siyah mürekkeple yazdığı yerleri kırmızı ile değiştirerek derkenara müellif hattı nüshada bu kelimelerin kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu bilgisini not düşmüştür.³⁷ Başka bir varakta ise metinde eksik kısmı derkenara eklemiş ve kavluhü kelimelerini kırmızı mürekkeple yazmıştır.³⁸ Ona göre mukabele esnasında metindeki eksik kısmın tamamlanması yeterli olmayıp müellifin mürekkep rengi tercihinin de metne yansıtılması gerekir. Müellif nüshasına sadık kalma konusundaki çabasının göstergesi, mürekkep rengi hassasiyetiyle sınırlı değildir. Müellif nüshasındaki matlabları mukabele yaptığı nüshanın derkenarlarına müellif hattında bu şekilde olduğunu belirterek eklemesi Trabzonî'nin titizliğinin bir başka göstergesidir. Bu matlabların sadece matlab ibaresinden ibaret olup herhangi bir konu başlığı içermemelerine rağmen onları "hâkezâ bi-hattî'l-müellif" notuyla metnine eklediği belirtilmelidir.³⁹ Aynı şekilde eşkâl ibaresi için de durum aynıdır.⁴⁰ Müellif metnindeki üstü çizili ibarelerin dahi mukabele yaptığı nüshada görünür olmasını isteyen Trabzonî, bunları derkenara ekleyerek "müellif hattında bu şekildeydi fakat üstü çizilmişti" anlamına gelen çeşitli ifadelerle duruma dikkat çekmiştir.⁴¹

Trabzonî, bir tefsir eseri olan *el-Cemâleyn* nüshasındaki tüm besmelelerin üzerini kırmızı mürekkeple çizerek her defasında derkenara "besmeletü leysset fi hattî'l-müellif" ifadesini eklemiştir.⁴² Hata olarak gördüğü eklemeyi tüm metin üzerinde tekrar tekrar düzeltme kararlılığı sadece besmele özelinde olsaydı bu hassasiyeti, bismelinin surelere dahil edilip edilmeyeceği hakkındaki tartışmalardaki görüşünün bir tefsir metnine yansımaları olarak okunabilirdi. Oysaki onun tutumu bu görüşe değil müellif metnine olan bağlılığındandır. Her defasında kırmızı mürekkeple çizdiği diğer bir ibare de "vellahu te'âlâ a'lem"dir.⁴³ Müellif metninde olmadığı halde müstensihin eklediği "'aleyhi's-selâm", "radiyallahû te'âlâ 'anhû" gibi tazim ifadelerini de fark ettiği yerde müstensihin kırmızı mürekkeple yazdıklarını siyah, siyah mürekkeple yazdıklarını kırmızı mürekkeple yuvarlak içine almıştır.⁴⁴ "Salalahû te'âlâ 'aleyhî ve sellîm"deki te'âlâ kelimesini kırmızı mürekkeple yuvarlak içine almış

34 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

35 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

36 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

37 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 1b.

38 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 91b.

39 "müellif hattında bu şekilde" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 57a, 67a, 77b, 83a, 110a, 117a, 118a, 131a, 155a, 156a, 163a, 163b.

40 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 213a.

41 "...hâkezâ bi-hattî'l-müellif lakinnehû madrûbun 'aleyhî" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 281a; "kezâ bi hattî'l-müellif ... duribe 'aleyhî hâkezâ" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 299a.

42 "müellif nüshasında besmele yoktur" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 91a, 405b, 413b, 414a.

43 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 212b, 391a, 405b, 414a.

44 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 358a, 391a.

olması müellif metninde bu kelimenin olmadığına göstergesidir.⁴⁵ “...Kavlühü te’âlâ minhum...” şeklindeki metinde minhum ifadesini daire içine alarak satır arasına da bu kelimeyi müellifin hatayla yazmadığı notunu düşer.⁴⁶ Yani müstensihlin eklediği fazlalıkların müellif metnine uygun olmadıklarını düşündüğünde üstünü çizerek metinden çıkarmış; metinde kalmalarında bir sorun görmediklerini de yuvarlak içine almıştır.

Dua ve salavat ifadeleri konusundaki yaklaşımı sadece metin üzerindeki düzeltmelerde kendini göstermez. Trabzonî, el- Hâc Muhammed b. Hâcî Muhammed et-Tirevî tarafından 1004 yılı Safer ayında (Ekim/Kasım 1595) istinsah edilmiş *Mülteka'l-ebhur* nüshasını 26 Cemaziye'l-âhir 1187 (15 Eylül 1773) tarihinde müellif nüshasıyla mukabele etmiştir. Trabzonî, istinsah kaydının olduğu varğa yazdığı mukabele kaydında eserin müellifi Takıyyüddin Mehmed el-Birgivî'nin metin boyunca teraddî,⁴⁷ terahhüm⁴⁸ ve tasliye⁴⁹ kullanımına dair bilgi verir.⁵⁰ Buna göre Birgivî, teraddî için (رض), terahhüm için (ح) kısaltmalarını kullanmış sahabe ve tâbiîn için bu ifadeleri kullanırken fark gözetmemiştir. Tasliyeyi de bazen sallallâhü te’âlâ ‘aleyhi ve sellem bazen ‘aleyhi’s-salavatü ve’s-selâm bazen ‘aleyhi’s-selâm bazen de ‘aleyhümü’s-selâm şeklinde yazmıştır. Kullanılan kelimeler hususundaki hassasiyeti burada da kendini göstermiştir.

Trabzonî, müstensihlin kopyaladığı metni müellif nüshasıyla mukabele ederek metindeki yanlışların kaynağını tespit edip düzeltmelerini buna göre yapmıştır. Aynı nüshadaki 226b varğında dokuz satırlık bir yerin üzerini kırmızı mürekkeple çizip derkenara metnin olması gerektiğini düşündüğü halini yazmıştır. Ona göre peş peşe gelen iki kavluhü'daki metinler birbirine karışmıştır. Düzeltmenin sonuna düştüğü notta bu hatanın müellif nüshasında olduğunu ve dalgınlıktan kaynaklandığını düşündüğü için bu nüsha üzerinde değişiklik yapma gereği duyduğunu belirtir.⁵¹

Müstensihlin “meşrik ve mağrib” şeklinde yazdığı ifadeyi kırmızı bir elif ve tenvin ekleyerek “meşrikan ve mağriban”^{a52} dönüştüren Trabzonî, metnin müellif hattında “meşrik ve mağrib” ifadesinin merfu olduğunu fakat doğrunun ikisinin de nasb şeklinde olması gerektiğini belirterek derkenara yazar. Metnin renginden farklı renk mürekkep kullanması bu ekleme ve çıkarmaların müstensihe değil kendisine ait olduğunu da belli eder. Böylece, metni kendisinden sonra okuyacak kişiler de bu düzeltmelerin müstensihlden sonra yapıldığını anlayabileceklerdir. Elif ve hareke ekleme gibi metnin eski halini bozmadan uygulanabilecek değişiklikler dışındakileri derkenarda yaparak aynı zamanda müstensih metninin orijinal

45 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 405b.

46 “lafzatü minhum sâkıtatun min kalemi'l-müellif sehven” Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 185b.

47 Çoğunlukla sahabî ismi anıldıktan sonra “radyallâhu anh” (Allah ondan razı olsun) şeklinde söylenen dua cümleleridir.

48 Sahabeden sonraki alimlerin adı anıldıktan sonra “rahimehullâh” (Allah ona rahmet/merhamet etsin) veya “rahmetullâhi aleyh” (Allah'ın rahmeti/merhameti üzerine olsun) şeklinde söylenen dua cümleleridir.

49 Hz. Muhammed'in adı anıldıktan sonra “aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” veya “sallallâhü aleyhi ve sellem” (Salât ve selâm onun üzerine olsun) şeklinde söylenen selamlama cümleleridir.

50 “min de'bi'l-müellif en yermuze li't-terdiyye رض li't-terahhim ح ve lem yuferrık fihimâ beyne's-sahâbeti ve't-tabiîn ve yektübü't-tasliyetê târaten sallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem ve târaten 'aleyhi's-salavatü ve's-selâm ve târaten 'aleyhi's-selâm ve târaten 'aleyhümü's-selâm fı cemâ'ti'l-enbiyâi 'aleyhi's-selâm” Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Süleymaniye, 724), 142b.

51 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 226b.

52 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.

halinin bozulmamasını sağlar. Örneğın sin harfini (س) sad harfine (ص) dönüştürebilecekken derkenara kelimenin sin harfiyle (س) seyf (سيف) şeklinde yazımı müellif hattı olsa da doğrusu sad harfi (ص) ile yazılmasıdır notunu düşer.⁵³ Bu tarz düzeltmeleri bazen metinle aynı bazen farklı renk çıkma⁵⁴ ile gösterirken çoğunlukla bir işaretcı kullanmamıştır.⁵⁵ Trabzonî, en ince ayrıntılarına kadar mukabelesini yaptığı ve orijinallığını korumaya çalıştığı bu nüshanın istinsah kaydının okunmasına imkân verecek şekilde üstünü çizerek yan tarafa Ali el-Kârî'nin telif kaydını yazmış; altına da kendisinin mukabeleyi bitirdiğı tarihi eklemiştir.

3. Trabzonî'nin Muhaşşî Yönu

Trabzonî'nin okuduğı yazma eserler incelendiğinde muhaşşiliğinin öne çıkan niteliklerinden birisi olduğı gözlemlenir.⁵⁶ Süleymaniye koleksiyonu 612 numarada yer alan 222 varaklık *Mülteka'l-ebhur* nüshasının tüm varaklarında boş olan yerlere metinle alakalı notlar düşen Trabzonî'ye derkenarlar yetmeyince sayfa aralarına bolca şukka ekleyerek haşiyesini genişletebilmiştir. Trabzonî'nin vefatının ardından eserin zahriye varağına eklenen “Mülteka Muhaşşa bi-tahşiyeti'l-Medeni'l-merhûm” notu, metnin satır aralarına dahi sızan bu haşiyeye faaliyeti sonucunda nüshanın artık *Mülteka* değil *Mülteka Haşiyesi* olarak kabul edildiğinin göstergesidir.⁵⁷ Süleymaniye koleksiyonu 724 numarada yer alan 142 varaklık *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* nüshası da Trabzonî'nin yoğun haşiyeleri sonucu bir önceki notu yazan kişi tarafından nüshanın ön kapak içinde “Kitâbu't-Tarîkati'l-muhaşşa bi-tahşiyeti'l-Medeni'l-merhûm” notuyla *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Haşiyesi* olarak adlandırılmıştır.⁵⁸

Her yoğun derkenar faaliyeti yeni bir haşiyeye ya da şerh telifi olarak kabul edilemez. Nitekim Trabzonî başka eserlerin derkenarlarına da yoğun notlar almış fakat bu nüshalar onun haşiyesi olarak anılmamıştır. Bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biri Süleymaniye koleksiyonu 258 numaradaki Ali el-Kârî'ye ait Şerhu's-Şifâ nüshasıdır. Bu metin, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'nin (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserinin şerhidir. Trabzonî'nin 592a varağına yazdığı kayda göre Sultan Süleyman Han Camiinde eserin tedris ve kıraati yapılmış, ayrıca müellif nüshasıyla mukabele ve tashihi de tedris ve kıraate eşlik etmiştir. Bu süreç, 10 Receb 1193 (24 Temmuz 1779) Cuma gün ortası zevale yakın bitmiştir.⁵⁹

Trabzonî, bu nüshanın derkenarlarına *eş-Şifâ*'nın başka bir şerhi olan Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) *Nesîmü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'i'l-Kâdî İyâz* adlı eserinden sıklıkla alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar bazen bir varağın derkenarını kapla-

53 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.

54 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 5b, 7b, 168b.

55 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 136b, 138b, 139a.

56 Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (ed.), *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi* (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 423-515.

57 İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 612), 1a.

58 Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* (Süleymaniye, 724), ön kapak içi.

59 Ali el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ* (Süleymaniye, 258), 592a.

yacak uzunlukta ya birebir alıntı⁶⁰ ya da özet⁶¹ bazen de kısa notlar şeklindedir.⁶² Trabzonî, bu alıntılarla aynı eser üzerine yazılmış iki farklı şerhi tek nüshada buluşturmuştur. Bu bir okur olarak Trabzonî'nin kullanışlı bir metin ortaya çıkarma çabasının sonucudur. Çünkü Trabzonî, aynı tarihli başka bir kıraat kaydını da Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserine yani yukarıdaki şerhin asıl metnine yazmıştır. Kayda göre kıraat ve tashih 10 Receb 1193 (24 Temmuz 1779) Cuma günü bitmiştir.⁶³

Bu iki eserin Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki mevcut tüm nüshaları taranmış fakat aynı tarihli başka bir kıraat kaydına tesadüf edilemediğinden Sultan Süleyman Han Camiiindeki kıraat ve tedrise dair ek bir bilgi elde edilememiştir. Bu iki kayıt incelendiğinde *eş-Şifâ* özelinde yapılan okumaya Trabzonî'nin hem *eş-Şifâ* hem de *eş-Şifâ*'nın en önemli şârihlerinden biri olan Şehâbeddin'in⁶⁴ metninin gerekli gördüğü yerlerini derkenarına not aldığı bir başka önemli şârih Ali el-Kârî'nin şerhiyle katıldığı görülmektedir. Şifâ nüshası üzerinde çoğunlukla metin tashihi notları ve nüsha farklılıklarına dair notlar varken Ali el-Kârî'ye ait şerh metni daha ziyade içeriğe yönelik derkenar notlarıyla çevrelenmiştir. Trabzonî'nin derkenarda atf ettiği eserlere Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) Muhtârû's-Sihâh⁶⁵, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî *eş-Şâfiî*'nin (ö. 911/1505) *Lübbü'l-Lübâb fi tahrîri'l-Ensâb*⁶⁶, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî'nin (444/1053) *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*⁶⁷ Ali el-Kârî'nin *el-Cemâleyn 'ala'l-Celâleyn*⁶⁸, Ali el-Kârî'nin *el-Feydû's-Semâvî fi tahrîri kıraati'l-Beyzâvî*⁶⁹; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (676/1277) *Tezhibu'l-esmâ ve'l-lugat*,⁷⁰ Zehebî'nin Tecrîdü esmâ'î's-sahâbe'si⁷¹; Ali el-Kârî'nin Şerh 'alâ nebze fi ziyâreti'l-Mustafâ,⁷² Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtih*,⁷³ örnek verilebilir. Bu eserlerin tefsir, hadis, ensâb, lugat gibi çeşitli alanlardan eserler olması, onun geniş kitap kültürüne sahip bir okur olduğunu göstermektedir.

Trabzonî, başka kitaplardan farklı amaçlarla alıntı yapmıştır. Örneğin *eş-Şifâ*'nın başlangıç sayfasına Ebû Muhammed Şerefüddin İsmâil b. Ebî Bekr b. Abdillâh eş-Şâverî eş-Şercî el-Yemenî'nin (ö. 837/1433) *Divân*'ında okuduğunu belirttiği notu yazmıştır. Bu notta *eş-Şifâ* kitabını okumakla hasıl olan bereketli olaylar hakkında tecrübî bilgiler vardır.⁷⁴ Notun devamında ise Şehâbeddin'den alıntıladığı kısım, *eş-Şifâ*'da zayıf hadis olduğunu söyleyenlere

60 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 34b, 42b.

61 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 36a.

62 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 44b.

63 Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 292), 224a.

64 Mehmet Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/136.

65 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 5b.

66 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 7b.

67 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 14a.

68 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 18b.

69 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 18b.

70 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 25b.

71 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 30a.

72 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 29b.

73 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 30b.

74 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, (Süleymaniye, 292), 224a, 1b.

cevap niteliği taşımaktadır.⁷⁵ Trabzonî, Ali el-Kârî'nin *el-Hizbül'-a'zam* adlı evrad kitabında Allah'ın isimlerinin olduğu bölümde el-Vâhid ism-i şerifinin mevcut olup el-Ehad'ın olmamasıyla ilgili derkenar notu yazmıştır. Notta önce el-Vâhid lafzının, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvî'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'ine el-Ehad lafzının da Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî el-Alkamî'nin (ö. 969/1561-62) *el-Kevkebül'-münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* kitabına atıfla tanımını verir. Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrûddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl* adlı eserinde el-Vâhid'den sonra el-Ehad lafzı yokken Tirmizî'nin *es-Sahîh*, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *ed-Da'avâtü'l-kebîr*, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) Şerhu's-sünne'sinde hem el-Vâhid hem de el-Ehad vardır. Ali el-Kârî, Şerhu'l-Hisnül'-hasîn adlı kitabında da el-Ehad zatı el-Vâhid ise sıfatı ile ilgilidir.⁷⁶

4. Trabzonî'nin Kitap Temin Yolları

Gerek bir müellif olarak eser telif ederken gerekse bir okur olarak derkenar notu yazarken Trabzonî'nin çok fazla sayıda esere atıfta bulunmuş olması, bu kitaplara nasıl ulaştığı sorusunu akıllara getirir. Trabzonî'nin kendine ait kitaplara mülkiyet kaydı yazmamış ve de sahipliği belirtmek için mühür kullanmamış olması kütüphanesinin tespitini zorlaştırmaktadır. Yazmalardaki harici ve dahili kayıtlar kütüphanesinin sınırlarının belirlenmesine çok katkı sunmasalar da onun eserleri nasıl temin ettiği konusunda bazı bilgiler ve ipuçları barındırırlar. Bu kayıtlar Trabzonî'nin kitap istinsah ettiğini, kendisi için kitap istinsahı sipariş ettiğini, kitap satın aldığını, eksik kitap alıp tamamlattığını, gittiği şehirlerde ihtiyacı olan nüshaların izini sürdüğünü göstermektedir. Bu bilgiler, ilk bakışta zan olarak görünse de metin dışı kayıtların desteğiyle kanıtlı bilgi seviyesine ulaşmış olurlar.

Trabzonî'nin mukabele kayıtlarından onun kitap temini ve döneminin kitap kültürüne dair bilgiler edinilebilir. Süleymaniye koleksiyonu 513 numaralı nüshadaki metin dışı kayda göre Trabzonî, ilgilendiği eserin tam nüshasına ulaşamadığında eksik haliyle satın alarak tamamlattır.⁷⁷ Nüshanın müstensihî, müellife ait telif kaydını da kopyalayarak sadece nüshanın 1160 (1747/1748) yılında tamamlandığı bilgisini vermekle yetinmiştir. Trabzonî'nin mukabele kaydına yazdığı eksik nüshaları tamamlatmasına dair bilgi bir nüshanın kopyalanmasında birden fazla müstensihînin rol aldığını metindeki hattın farklılaşmasından anlaşılmasına ek olarak bunu başka bir karîneyle göstermesi bakımından da önemlidir. Trabzonî, iki müstensihe çoğalttığı bu metnin bazı yerlerini kendisi yazmış, ardından metnin mukabelesini yapmıştır. Eserin yaklaşık bir sene süren mukabelesini Trabzonî, Muharrem ayının ilk Cuma günü 1161 yılında (2 Ocak 1748) Mekke'de tamamlamıştır.

Trabzonî'nin eser temin yollarından birisi de kendisinin mütevellî kılındığı nüshalardır.⁷⁸ Geçici de olsa mülkiyetine giren bu eserlere yazdığı derkenar notlarının bazılarının

75 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, (Süleymaniye, 292), 1b.

76 Ali el-Kârî, *el-Hizbül'-a'zam* (Süleymaniye, 321/01), 72b, 10b.

77 Ali el-Kârî, *el-Fethu bâbi'l-inâye fî şerhi Kitâbi'n-Nukâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 513), 378a.

78 Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevzû'a*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1033-1), 39b, 41a; 135, 35a.; Ali el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ* (Süleymaniye, 258), 26a.

altına adını yazmasıyla bu nüshaları okuduğu kesinleşmiş olur. Mülkiyetine girmiş ya da okur olarak elinde bulunmuş olan nüshaların tespitini sağlayan bir diğer iz de derkenarlara yazdığı haşiyelerin yoğunluk ve özgünlüğünün eserin artık onun haşiyesi olarak anılmasına neden olmasıdır.

Sonuç

Bu çalışmada bir alimin elindeki eserin en doğru versiyonuna ulaşma çabası, metinde gördüğü hatalara yaklaşımı, bu hataların düzeltilmesi için kullandığı yöntemleri, okuduğu nüshayla olan ilişkisinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Trabzonî'nin başka çalışmalarda ortaya konulan eser telifindeki titizlik ve dakikliği tashih ve okuma faaliyetlerinde de kendini göstermiştir. Trabzonî'nin eline geçen eserleri dikkatlice inceleyip yazmaların kenarlarına düzeltme ve haşiyeye kabilinden notlar alması, elindeki nüshaların en sahih versiyonuna ulaşma çabası, müellifin kullandığı mürekkep rengine dikkati, üzerini çizdiği kelimelerin nüshaya aktarımını da kapsayan çabaları bu durumun örneklerindedir.

Trabzonî'nin mukabele yapmak için nüsha arayışının yıllara ve mekanlara yayılması onun fikri takibinin açık bir göstergesidir. Ayrıca mukabelesini yaptığı bazı eserlerin farklı nüshalardaki versiyonlarını bir nüsha üzerinde toplaması onun müdakkik bir okur olduğunu ortaya koymakta ve tenkitli neşir çabasını göstermektedir. Yine onun mukabele sırasında müellif nüshasına sadık kalma çabasına rağmen müellif nüshasındaki hatalara işaret edip bunları kenar notlarında belirtmesi ilmi hassasiyetini yansıtmaktadır. Trabzonî'nin mukabele ve tashihine kıraat ve tedrisinin eşlik etmesi ve bunun Cami'de gerçekleşmesi Camilerin dönemin eğitim kurumlarından olduğunu gösterir.

Yazma eserlerde sıklıkla karşılaşılan gündelik olaylar, doğum-vefat tarihleri, ilaç tarifleri, borçlar gibi fevâid türlerine Trabzonî'nin elinden geçen nüshalarda karşılaşılmamıştır. Yazma eserlerin vikaye varaklarının hatta bazen metin kenarlarının bu tarz notlar için kullanmaları kayıt yazarlarının şahsi hayatlarına dair önemli ipuçlarının elde edilebilmesini sağlamıştır. Trabzonî, bu tarz fevâidler bir yana nüshaların kendisine ait olduğunu bildiren mülkiyet kaydı dahi yazmamıştır. Onun elinden geçen nüshalarla bağı ilim odaklıdır. Verdiği bazı ayrıntı bilgileri de yine ilmi amaçla düşülmüş ve nüshanın sahihliğini arttırmak için anlatılmıştır. Buradan onun döneminde yaygın olan eğilimin aksine kitapları ilmi olmayan notları kaydetme maksatlı kullanmadığını anlayabiliriz. Ayrıca okuduğu eserdeki yazar veya müstensih kaynaklı muhtelif hataları işaret ederken “kalem hatası” gibi ifadeler kullanması müteşeddit bir eleştiriyle metinleri okumadığını gösteren örneklerdendir.

Başka alimlerin eserleri üzerindeki notların benzer şekilde çalışılması alimlerin okur kimliklerinin, dönemlerinin okur pratiklerinin ortaya konulmasında yeni sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Yazma eser katalog ve veri tabanlarının pek azının derkenar notlarına dair bilgiler içermesi nedeniyle bu çalışmaya benzer bir çalışma yapacak araştırmacıların kütüphanesi olan ya da kitap envanteri bulunan alimler üzerine çalışması önerilmektedir.

Kaynakça | References

Açıl, Berat. (ed.) *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Yayınları, 2. Basım, 2020.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1040/02, 27b-77a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Fethu bâbi'l-'inâye fî şerhi Kitâbi'n-Nukâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 513, 1a-375b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 180, 1a-423a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhü's-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 258, 1a-592a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 210, 1b-33a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/01, 1a-72b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrâri'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1033/1, 1b-95b.

Arıcı, Mustakim (ed.) - Arıkan, Mehmet (ed.). *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım, 2021.

Birgîvî, Takıyyüddin Mehmed. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 724, 1a-142b.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/02, 73a-168a.

Cezûlî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213, 1a-50b.

Dugeym, Mahmud es-Seyyid ve Mahmud Seyitoğlu. *Fihri'sü'l-mahtutatı'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fî'l-Mektebeti's-Süleymaniyye*. İstanbul: MüdiriyyeMektebetü's-Süleymaniyyeli'l-Mahtutat. 2010/1431.

el-Shamsy, Ahmed. *İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entelektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü?*. çev. Ayşe Mutlu Özgür. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Görke, Andreas - Hirschler, Konrad. "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources". *Manuscript Notes As a Documentary Sources*. ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler. 9-20. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 1. Basım, 2011.

Gür, Süleyman - Karaca, Ahmet Cevdet (ed.). *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Döne-*

mi. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 612, 1a-222a.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007, 5b-27a.

İsferâyînî, Ebû İshak İsâmüddin İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah. *Şerhu Ferâ'idi'l-Fevâ'id li-Tahkiki Me'âni'l-İsti'ârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007, 95b-101a.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 292, 1a-224a.

Kalaycı, Mehmet - Tan, Muzaffer. "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 1-90. <https://doi.org/10.33227/auifd.865559>

Kandemir, Mehmet Yaşar. "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/136. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî. el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/01, 1a-168b.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 423-439. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Trabzonî, Muhammed el-Medenî. *ed-Dürri'l-münazzam 'ale'l-Hizbi'l-a'zam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 814, 1a-330b.

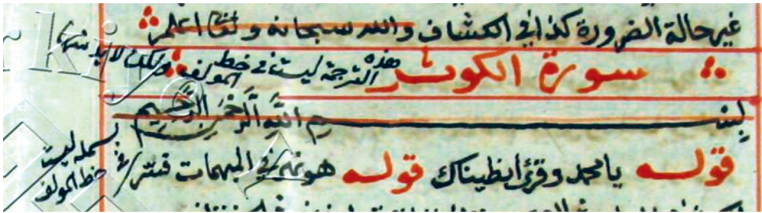
Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/113. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

EKLER

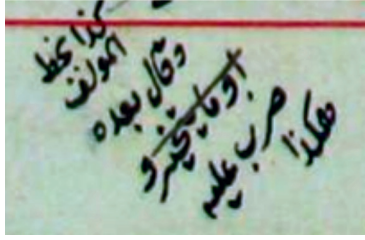
Şekil 1: Trabzonî'nin *Delâ'ilü'l-hayrât* metninin farklı versiyonlarından faydalanarak oluşturduğu tenkitli nüshasından örnek bir varak.

Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî, *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213), 1b.

Şekil 2: Trabzonî'nin müellif hattıyla mukabelesini yaptığı nüshaya düştüğü notlara örnek bir varak.

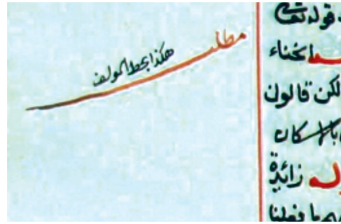
Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 417b.

Şekil 3: Trabzonî'nin müellif nüshasında üstü çizili ifadeleri derkenara yazdığına dair örnek bir varak.

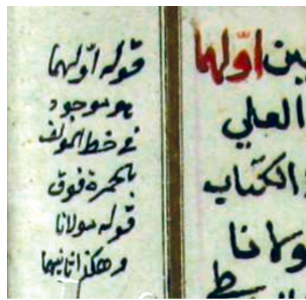
“kezâ bi hattı'l-müellif ... duribe 'aleyhî hâkezâ”

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 299a.

Şekil 4: Trabzonî'nin matlabları müellif nüshasında olduğu için kopyaladığına dair örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 57a, 67a, 77b, 83a, 110a, 117a, 118a, 131a, 155a, 156a, 163a, 163b. 213a.

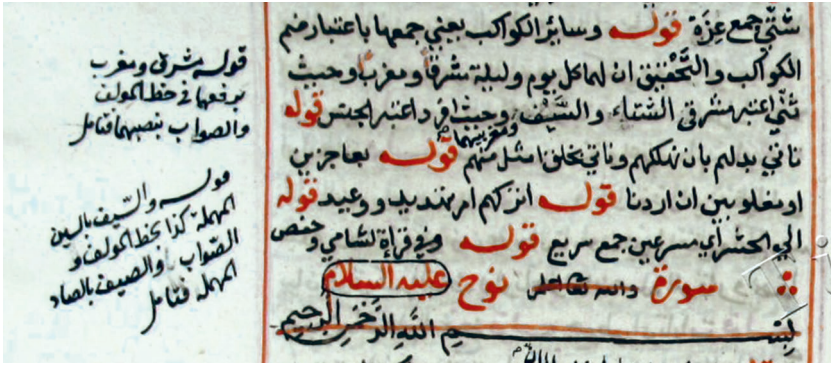
Şekil 5: Trabzonî'nin nüshasını müellif hattıyla mukabele ederken müstensihinin siyah mürekkeple yazdığı yerleri kırmızı ile değiştirerek derkenara müellif hattı nüshada bu kelimelerin kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu bilgisini düştüğü varak

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 1b.

Şekil 6: Trabzonî'nin müellif hatlı nüshada olmamasına rağmen metinde olması gerektiğine kanaat getirdiği kelimeyi bir uyarıyla metne eklemesine örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 185b.

Şekil 7: Trabzonî'nin kelime ve harf düzeltmelerine örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.